

Bakının Qurtuluşu və qardaşlığımızın əbədiləşdirildiyi gün

103 il öncə qəhrəmanlarımızın reallaşdırdığı bu tarixi hadisəni, bu günkü Azərbaycan Respublikasının mövcudluğunun əsas tarixi təməllərindən biri və Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığının əbədiləşdirildiyi hadisə kimi qiymətləndirmək mümkündür. Bu günkü Azərbaycanın daxili və xarici siyasəti, iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, əldə edilən hərbi, diplomatik, iqtisadi və s. uğurlar Bakı ilə, Xəzər ilə, təbii ehtiyatlarla, Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığı və strateji müttəfiqliyi ilə nə qədər bağlıdırsa, deməli Bakının düşmən işğalından azad edilməsi ilə də o qədər bağlıdır.

20-ci əsrin əvvəlləri tarixə Birinci Dünya Müharibəsinin yaşandığı, Çar Rusiyasının dağıldığı və qısa bir müddət sonra SSRİ-nin qurulduğu, beləcə ideoloji qütbləşmənin başladığı illər kimi düşdü. Bu dövrdə Azərbaycan tarixinin həm ən qanlı, həm də ən şanlı hadisələri də yaşandı. Birinci Dünya Müharibəsinin sonlarına doğru Osmanlı Dövlətində və Çar Rusiyasında həm ideoloji dəyişiklik, həm də parçalanma prosesləri başlamışdı. Bu mərhələdə Qafqazda milli hərəkatların güclənməsinə paralel olaraq bölgədə mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsi və bölgəni nəzarətində saxlamağa çalışan müxtəlif qüvvələrin fərqli siyasətləri qanlı günlərin yaşanmasına səbəb olmuşdu. Rusiya imperiyasından ayrılmağa çalışan Qafqaz xalqlarının orta dövlət qurmaq arzuları istiqamətindəki fəaliyyətlərin qarşısındakı əsas maneələr, müxtəlif qüvvələrin bölgəni nəzarətdə saxlamaq üçün xüsusi erməni təşkilatlarının köməyindən istifadə etmə cəhdləri və ermənilərin "Böyük Ermənistan" xəyalı istiqamətində heç bir prinsip gözləmədən hamıya və hər cür əməkdaşlığa gəlmələri idi. Anadolu'nun şərqində, Qafqazda, Cənubi Azərbaycanın müxtəlif yerlərində türklər qətləmlər məruz qalırdılar.

Azərbaycan tarixinə bu dövrlər bir yandan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulma prosesi, digər yandan isə Bakıda, Şamaxıda, Qarabağda, Urmiyada, Naxçıvanda, Muğanıda erməni silahlı qrupları və onların dəstəkləri tərəfindən böyük qətləmlərin yaşanması dövrü kimi düşdü. 1918-ci ilin xüsusi ilə mart ayında erməni silahlı qrupları tərəfindən həyata keçirilən qətləmlər ən

vəhşi səviyyəyə çatdı. Sadəcə Revan Xənlığı ərazisində 197 kənd darmadağın edilmiş, 100 mindən artıq Azərbaycan türkü ya öldürülmüş, ya da başqa ərazilərə qaçmaq məcburiyyətində qalmışdı. Bakı quberniyasında 33 yaşayış məntəqəsi tamamilə, 196 yaşayış məntəqəsi isə ciddi dərəcədə dağıdılmışdı. Bakı və ətrafındakı yaşayış yerlərindəki insanlara divan tutulduqdan sonra Bakı Soveti əsasən ermənilərdən təşkil olunmuş silahlı dəstələri Gəncə üzərinə hücumla hazırlayırdı. Bu şəraitdə, 1918-ci il may ayının 28-də isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olundu.

Həmin illər Anadolu türkləri üçün də çox ağır bir dövr idi. Birinci Dünya Müharibəsinin məğlub olması Osmanlı Dövlətinə baha başa gəlirdi. Bu mərhələdə tarixi ərazilərinin çoxunun itirilməsi bir yana, Birinci Dünya Müharibəsinin qalib dövlətləri və türk torpaqlarında gözü olan qonşular İstanbulda işğal idarəsi quraçaq, beləcə ümumiyyətlə Anadolunun itirilməsi təhlükəsi yaranacaqdı. Amma bütün bunlara baxmayaraq, Anadolu türkləri Qafqazdakı və Türküstandakı qardaşlarını unutmayacaq, onların müstəqilliyi üçün əlinə gələni edəcəkdilər.

Rus əsarətindən qurtulub Türkiyəyə keçən Avstraliyalı bir zabit 1917-ci il dekabrın 29-da 6-cı Ordunun Komandanı Xəlil Paşa ilə görüşərək Qafqaz bölgəsindəki vəziyyət barədə ona məlumat vermişdi. Xəlil Paşa o zabit Ənvər Paşa ilə də görüşürmüşdü. Türk dünyası ilə bağlı onuz da xüsusi düşüncəsi və yanaşmaları olan Ənvər Paşa Avstraliyalı zabit ilə görüşdən sonra həm Qafqazdakı din və qan qar-

daşlarının onlara duyduğu ehtiyac, həm də regiondakı mövcud şəraitin köməklik göstərmək üçün münasib olduğu barədə ciddi qənaətə gəlmişdi. Bu məqsədlə həmin ərazilərdə Liviyadan İstanbulla əzamiyyətə gələn qardaşı Nuri Killigil (Nuri Paşa) və Şövkət bəyi Azərbaycana və Dağıstana göndərək və Azərbaycanı qardaşlarını xilas etmək üçün ordu yaratmaq düşüncəsini qatılmışdı.

Ənvər Paşa 1918-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq Qafqazdakı türk və müsəlman əhalini qurmaq və Bakını işğaldan xilas etmək üçün bir ordu qurulması istiqamətində işlərə başladı. Amma bir yandan da bu planın Qafqazda və Bakı neftində gözü olan ingiliz və alman qüvvələrinin ciddi reaksiyasına səbəb olmasından ehtiyat edirdi. Buna görə də qurulan ordunun yerli ordu görünüşünə sahib olmasını planlaşdırırdı. Ancaq bu planın xeyli vaxt torpaqlarında gözü olan qonşular İstanbulda işğal idarəsi quracaq, beləcə ümumiyyətlə Anadolunun itirilməsi təhlükəsi yaranacaqdı. Amma bütün bunlara baxmayaraq, Anadolu türkləri Qafqazdakı və Türküstandakı qardaşlarını unutmayacaq, onların müstəqilliyi üçün əlinə gələni edəcəkdilər.

du. Heyət mayın 20-də Araz çayını keçib Zəngəzurə çatdı.

Nuri Paşa bu bölgədəki erməni qətləmlərindən dənəyə gəlmişdi. Zabitlərdən bir hissəsini bu bölgədə saxladı, bir neçəsini isə Naxçıvan bölgəsinə göndərdi. Mayın 24-də Yevlaxa, 25-də isə Gəncəyə çatdılar. Burada ordunun qurulmasında müəyyən dəyişikliklər edildi. Qafqaz İslam Ordusu ayaq basdığı hər yerdə Azərbaycan xalqının böyük sevgisi ilə qarşılaşdı. Xalq uzun müddətdir gözlədiyi xilaskarına qovuşmuşdu.

Qeyd edək ki, hələ aprel ayında Ənvər Paşa Azərbaycan nümayəndələri ilə görüşündə Qafqaz bölgəsində federativ ya da konfederativ bir dövlətin qurulmasının bölgənin xeyrinə olacağını və qardaşı Nuri Paşanın Təbrizə, oradan da 300 hərbi təlimatçı ilə birlikdə Gəncəyə gəlməsi barədə təlimat verdiyini qeyd etmişdi.

İyun ayının 4-də Osmanlı Dövləti ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında dostluq müqaviləsi imzalandı. Müqavilə bir sıra digər məsələlərlə yanaşı Azərbaycana hərbi yardım göstərilməsini də nəzərdə tuturdu. Ənvər Paşa ilə Məmməd Əmin Rəsulzadə arasındakı görüşdə Azərbaycana ilk yardım kimi 2 milyon Türk Lirası həcmində borc da verildi.

Bu müqavilədən sonra 9-cu Ordunun 5-ci Qafqaz Fırqəsi (dixuziyası) Gümrüyə, oradan Qazaxa və nəhayət Gəncəyə gəldi. Bu ordu və onlara qoşulan Azərbaycanlı könüllülərdən ibarət olmaqla Qafqaz İslam Ordusu yaradıldı. Ümumən Qafqaz İslam Ordusuna Nuri Paşa rəhbərlik edirdi. Xüsusi olaraq 5-ci Qafqaz Fırqəsi Mürsəl Paşanın komandanlığına keçdi və ordunun tərkibi gücləndirildi. Qafqaz İslam Ordusu müəyyən təşkilatlanma və hazırlıqlardan sonra Azərbaycanın Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin nəzarətində olmayan müxtəlif şəhərlərinin, o cümlədən Bakının azad edilməsi istiqamətində döyüşlərə başladı. Göyçay, Salyan, Ağsu, Kürdəmir, Hacıqabul və Şamaxıda ağır döyüşlər baş verdi. Avqustdan etibarən isə Bakı yaxınlığında döyüşlər başladı.

Əslində Bakının qurtuluşundan öncə hərbi-diplomatik şərait daha da ağırlaşmışdı. Avqustun 27-də almanlarla ruslar arasında imzalanan Brest-Litovsk müqaviləsi digər məqamlarla yanaşı həm də türk ordusunun Bakıya girişinin qarşısını almaq məqsədini (əvəzində Rusiya almanlara Bakı neftindən pay verəcəkdik) güdürdü. Digər tərəfdən Bakıdakı erməni-rus hərbi qruplaşmalarının köməyinə ingilislər də çağırılmışdı. Ancaq bütün bunlar Bakının işğaldan azad edilməsinin qarşısını ala bilməyəcəkdik.

3 il öncə, Bakının daşnak-bolşevik işğalından azad edilməsi münasibətilə 15 sentyabr 2018-ci ilde Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti İlham Əliyevin və Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Recep Tayyip Erdoğanın, eləcə də Azərbaycan və Türkiyə ordusunun birgə iştirakı ilə keçirilən hərbi parad Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığının və strateji münasibətlərinin önəmli bir göstəricisi olmuşdu. Həmin paradda İlham Əliyevin "bu gün Türkiyə və Azərbaycan ordularının əsgərləri Azadlıq meydanında yan-yana dayanıblar və onlar bizim önmüzdən qardaş kimi keçəcəklər. Yüz il bundan əvvəl biz bir yerdə idik, bu gün də biz bir yerdəyik" fikirləri strateji-hərbi münasibətlərin dərinləşəcəyinin, Recep Tayyip Erdoğanın "Qarabağ problemi Azərbaycan üçün nə ifadə edirsə, bizim üçün də onu ifadə edir, Azərbaycan üçün hansı dərəcədə problemdirsə bizim üçün də o dərəcədə problemdir" şəklindəki fikirləri Türkiyənin Qarabağ probleminə hərbi yanaşmasındakı dəyişikliyin ifadələri idi. İlk dəfə idi Türkiyə prezidentinin məhz bu çıxışında ifadələrdən və çıxışın ümumi ruhunda Türkiyənin Qarabağ probleminə Azərbaycan ilə birgə hərbi müdaxilə edə biləcəyi hökumünü açıq şəkildə çıxarmaq olurdur.

2020-ci ilin iyul provokasiyasından sonra bu mövqelər daha da qətiləşdi, 44 günlük müharibədə diplomatik-texniki tam dəstək göstərilirdi və qələbədən sonra 10 dekabr 2020-ci ilde keçirilən paradda iki qardaş dövlətin orduları yenə birlikdə addımladı.

Beləliklə, əslində hazırda "bir millət-iki dövlət" olmağımızı təmin edən həm xüsusi olaraq 15 sentyabr tarixi, həm də ümumiyyətlə 20-ci əsrin əvvəlində baş verən hərbi (Çanakkələdə Azərbaycanlıların iştirakı, Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gəlməsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə Osmanlının ciddi dəstəyi, Qurtuluş Müharibəsi zamanı Anadoluya Azərbaycanlıların gəlməsi, Azərbaycanın müstəqilliyinə qovuşmasından sonra atılan addımlarla münasibətlərin strateji xarakterli gücləndi və qardaşlıq əbədiləşdi. Artıq bu Azərbaycan ilə Türkiyənin əbədi birliyindən heç kimin şübhəsi yoxdur.

Araz Aslanlı